

i sama činjenica postojanja duše upućuje na nužnost postojanja Boga. Prema tome, ne postoji samo ukazivanje na Boga polazeći iz činjenice svijeta u njegovoj mnogostrukosti (*ex mundo*), kao što je to Toma razložio (usp. *S.th.*, I, 2, 3), nego se o njemu može zaključiti i s antropološkoga polazišta: Ako postoji duša, postoji i Bog. U završnome dijelu ovoga poglavlja riječ je o Akvinčevoj personalističkoj antropologiji, u kojoj je ljudsko biće supstancijalno jedinstvo duše i tijela. Budući da je pak duša supstancijalna forma duhovne naravi, nadživljava fizičku smrt.

U pretposljednem poglavlju autor na pozadini hilemorfističke slike čovjeka aristotelovsko-tomističkoga pečata, o kojemu je bilo riječi u prethodnome poglavlju, govori o humanizmu u modernoj i suvremenoj misli, koji je za ljudsku dušu, a onda i za čovjeka kao osobu, donio prikraćenost. Autor takav humanizam naziva »antipersonalistički humanizam«, a predstavljaju ga razne antropologije: Hobbesova, Lockeova, Kantova, antropologija njemačkih idealista, marksistička, scijentistička i egzistencijalistička.

Posljednje poglavlje nosi naslov »Metafizička misao i 'jaka' metafizika« [Il pensiero metafisico e l'antropologia »forte«]. U njemu autor nastoji integrirati Akvinčev antropološki nukleus u fenomenologiju, hermeneutiku i humanističke znanosti, te ga potom i obogatiti njihovim doprinosima. Ovo je očuvanje nukleusa potrebno kako bi se, prema riječima autora, afirmirala jedna jaka antropologija, koja bi bila sposobna obraniti ljudsko biće od začeca do naravne smrti, držeći da je svaki individuum osoba (usp. str. 131). Prema svršetku svoje monografije autor govori o potrebi povezivanja antropologije s drugim znanostima, koje sa svoje strane mogu nesumnjivo pridonijeti boljemu razumijevanju čovjeka. Dokaz je za to istaknuti

bioetičar Ramon Lucas (djelo *Bioetica per tutti*), koji za embrij kaže da je na biološkoj razini individuum koji pripada ljudskoj vrsti, dok je na ontološkoj razini osoba »in actu«. Pri samome završetku, autor osnažuje vrijednost kršćanske filozofske slike o čovjeku upućujući na njezinu dokazanost u konkretnim, pa i najtežima životnim uvjetima, kako je to vidljivo u logoterapiji Viktora Frankla (1905.–1997.), koji je vođen glavnim crtama ovakve antropologije preživio holokaust.

Monografija pod naslovom *Cercando l'anima* svojom gradom te dobrim referencama može biti koristan prinos filozofskom nauku o čovjeku, koji se nekada u klasičnome kurikulumu »philosophiae perennis« poučavao pod naslovima »O duši«, »Racionalna psihologija«, »Metafizička antropologija« ili danas kao »Filozofska antropologija«.

Ivan Šestak

Ivica Žižić, *Ars liturgica I. Teološki pristupi umjetnosti*, Crkva u Svijetu, Split 2014, 207 str.

Knjiga pod gornjim naslovom djelovalo je Ivice Žižića, teologa-liturgičara mlade generacije. Na Papinskome liturgijskom institutu u Rimu postigao je doktorat iz teologije (2005.), a na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu doktorat iz filozofije (2014.). Od 2003. predaje na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Splitu (Katedra za liturgiku), a od 2005. pozvan je kao profesor na Papinskome liturgijskom institutu u Rimu (predmeti iz antropologije, estetike i sakramentalne teologije). Objavio je veći broj članaka u raznim domaćim i stranim časopisima te knjigu pod naslovom *Plemenita jednostavnost. Liturgija u iskustvu vjere*. Sudjelovao je

na mnogim znanstvenim simpozijima i konferencijama u Hrvatskoj i izvan nje.

Djelo je filozofsko–teološko–kulturološka refleksija o liturgijskoj umjetnosti. Čitajući ovu knjigu, čovjek najprije treba imati na umu neke prethodne filozofske misli koje će mu omogućiti lakše razumijevanje. Istina, dobrotu i ljepota tri su različita, ali ipak bliska objekta filozofskoga mišljenja. Istinu istražuje gnoseologija, dobrotu etika, a ljepotu estetika ili filozofija o lijepom odnosno filozofija umjetnosti. Dobrotu i ljepota ideali su (uzori) koje je zamislio ljudski um, a on zahtijeva da se s njima podudara prava zbilja. Ljudski um želi da ono što jest i što biva postane ujedno i dobro i lijepo, da dobrotu i ljepota postanu jedno te isto s istinskom stvarnošću. Taj spoj istine, dobrote i ljepote ostvaren je u Apsolutnome biću (Bogu), a relativna (stvorena) bića sve više treba da ostvaruju taj vrhovni ideal, odnosno da mu se primiču. Ljepota je predmet estetike koja je dio ontologije (nauke o biću, ovdje pod vidom ljepote). Zanimljivo je da je npr. filozof I. Kant upravo vlastitu estetiku shvatio kao »sintezu« cjelokupnoga svoga filozofiranja, u kojemu su inače središnje mjesto zauzele gnoseologija i etika.

U Bibliji je Božja ljepota ekvivalentna izričajima: uzvišenost, slava, čast, veličanstvo. Svi ti izrazi vezani su uz bogoslužje. Stvoritelju svega, naime, treba dati ono što je lijepo odnosno najljepše. Umjetnost je autentičan izraz ljudskoga duha, ona spontano vodi od vidljivoga k nevidljivomu, od pojedinačnoga k općenitomu, zato u svim svojim oblicima stvara idealno okružje bogoslužju koje je puno simbolizma. Upravo na tom temelju počiva liturgijska umjetnost o čemu piše Ivica Žižić u djelu *Teološki pristup umjetnosti*.

Žižić je prikladno kao misao vodi lju uzео riječi sv. Tome Akvinskoga, za kojega je jedna od metafizičkih ozna-

ka svakoga bića »ljepota«: *Ex divina pulchritudine esse omnium derivatur*. Autor knjige ističe da ljepota kao bitna oznaka umjetnosti označuje i liturgiju jer su one — umjetnost i liturgija — povezane i opstoje u međusobnom odnosu. Kršćanska teologija danas na poseban način treba promisliti ritualnu praksu s estetskoga vidika i pritom ući u kritički dijalog sa suvremenim gibanjima na kulturnome području. Pisac naglašava da obnovljena povezanost između *lijepoga i svetoga* te između *osjeta i vjere* predstavlja dva stožera iskustva vjere

Žižić je inače zamislio opširno djelo u više svezaka pod naslovom *Ars liturgica — Liturgijska umjetnost*, čiji prvi dio predstavlja ova knjiga — *Teološki pristup umjetnosti*. U njoj su u jednu cjelinu sabrani već ranije napisani (i većinom objavljeni) spisi posvećeni odnosu liturgije i umjetnosti. Djelo ima šest poglavlja sa sljedećim naslovima: Križ u ranokršćanskoj simbolici i liturgiji. Uz nekoliko bilješki o simbolima križa u Saloni; Ikonizam i anikonizam u liturgijskoj umjetnosti. Uz teologiju slike i nekoliko bilješki o kršćanskoj Saloni; Nova solinska bazilika. Skica idejnoga rješenja; Liturgijska glazba između očuvanja glazbene baštine i liturgijske prakse; Vjera i estetika u suvremenome kontekstu: od postmodernog stanja do liturgijske obnove. *Affectus fidei*. O razložnosti obrednog osjećanja.

Među obradenim temama (treće poglavlje) najzanimljivija je i najizvornija ona o novoj solinskoj bazilici i skici njezina idejnoga rješenja (napisano u koautorstvu s ing. Viktorom Vrečkom). Riječ je o suptilnome razmišljanju i razvijanju ideje za gradnju novoga svetišta–bazilike Gospe od Otoka u Solinu, na mjestu tako značajnom za hrvatsku crkvenu i nacionalnu povijest. Za autora je polazište idejnoga projekta liturgija koji vodi prema arhitektonskome rješenju (a ne

obrnuto, kada se arhitekti nametnu sa svojim idejama koje često nemaju svoje uporište u liturgijskome događanju). Smještajući cijeli projekt u kontekst, Žižić ima pred očima činjenicu da je stara bazilika koju je podigla kraljica Jelena na Gospinu otoku (krunidbena bazilika kralja Stjepana) od iznimne važnosti za hrvatski narod i njegovu kršćansku pripadnost. Ne prihvaća nikakvo rješenje koji bi bilo svojevrsan citat staroga crkvenog oblika ili alegorizam, nego na temelju tradicije pokušava pružiti suvremeno aktualan oblik bazilike. Zato s pravom želi, uz povijesno–nacionalan, također stvoriti i suvremeni kontekst: dati splitsko–makarskoj nadbiskupiji drugu crkvu po važnosti (nakon prvostolnice) i novo duhovno središte.

Autor pritom traži izvorni sakralno–arhitektonski jezik, svjestan da se danas u liturgijskoj arhitekturi događa svojevrsna desakralizacija. Ispravno se ističe da bogoslužni prostor treba pripustiti njegovoj izvornoj »obrednoj poetici«. Možda je jedan od autorovih najjasnijih i najvažnijih izričaja ovaj: »Sakralno u arhitekturi zapravo znači prostorno simboličko oblikovanje, koje sažima komplementarnost između ljudskoga iskustva traganja za svetim i božanskoga očitovanja, odnosno zahvaćanja u ljudsku povijest [...] No sakralno nije numinozna dimenzija koja odvaja, već spona s 'objavljenim svetim'. Ta ideja duboko utkana u polazište projekta tvori dinamični oslonac onomu što ćemo nazvati 'otkrićem forme'.« Polazeći od kvadrata i kruga (simbola središta), oduvijek prisutnih u tradiciji »svetoga«, Žižić želi pronaći niz odgovarajućih oblikovnih rješenja. Općenito govoreći, forma prostora treba slijediti »euharistijsku sabranost crkve« u kojoj kružnu dinamiku tvore oltar, ambon i sjedište za predsjedatelja liturgijskoga slavlja. Oslanjajući cijeli prostor na oltar, želi se pomiriti »euharistijska sabranost u

kružnom, oltarnom obliku i eshatološka progresija u usmjerenom longitudinalnom položaju«.

U zamišljaju projekta važnu ulogu za Žižića s pravom imaju simboli svjetla i vode. Idejni projekt donosi nekoliko svjetlosnih akcenata: oltarni, vitražni, stropni, ornamentalni i fasadni. Najvažniji se odnosi na oltar. Simbolička snaga svjetla pozornost se koristi i u krstioničnome prostoru. Voda pak zauzima važno mjesto već i zbog činjenice da se bazilika nalazi uz rijeku Jadro, koja ima svoj krsni identitet za hrvatski narod. Prema smještaju, sačuvan je prirodni odnos između bazilike i rijeke. Autor ističe kako je u izgradnji današnjih crkava potrebna stilska čistoća i suzdržana svečanost koje vode prema mistici jednostavnosti. S obzirom na perspektive idejnoga rješenja, Žižić želi učiniti oblikovnu sintezu u čijem su temelji liturgijska načela i teološki postulati. Po svojoj kristocentričnosti i duhu eklezijalnosti, želi da nova solinska bazilika postane mjesto obnovljenoga dodira s korijenima krsnoga preporođenja, a na taj način i s temeljima nacionalne i kršćanske baštine.

Ukoliko realizacija svih idejnih rješenja bude odgovarajuća, utoliko se možemo nadati da će ovo biti izuzetno sakralno zdanje crkve u Hrvata. Dotični idejni projekt u svojim temeljnim postavkama i finim nijansama sigurno vodi prema tome.

Od ostalih poglavlja svakako su izražajnija posljednja dva (peto i šesto), gdje autor obrađuje teme »vezane uz kulturološko stanje liturgijske estetike [...] te naposljetku uz *affectus fidei* — teološku refleksiju o estetici u liturgijskom iskustvu.« S pravom se, naime, ističe da je odnos između umjetnosti i liturgije trajan predmet istraživanja kako estetike, tako i teologije. Osnovno je obilježje liturgijske estetike *svetost*. Autor ispravno naglašava da je svetost estetike

jedini »put prianjanja duhu liturgije, a *plemenita jednostavnost* najbolji način sažimanja temeljnih kriterija liturgijske estetike.« Za obredno osjećanje Žižić ističe da ono pokazuje čvrstu vezanost uz simboličku evidenciju povjerenja. »Estetika u redu Objave pokazuje da vjera nije gluho i slijepo pojmovno ponižanje uma u istinu Božju, nego osvjedočena refleksija tijela i osjeta zahvaćenih onim činom kojim se Bog objavljuje.« Pisac uvjerljivo govori o važnosti osjeta u liturgijskim obredima, jer u njima treba sudjelovati čitav čovjek, sa svim svojim moćima. Ova su dva poglavlja knjige najopširnija i »najteža« jer u sebi uključuju razmišljanja koja su bliska i filozofiji i teologiji te na osebujan način žele dati zaokružena razmišljanja. Zbog svoje »složenosti« ponekad su možda pojedine formulacije premalo koncizne i jasne.

Prva dva poglavlja bave se temama križa i ikonografije u ranokršćanskoj liturgijskoj umjetnosti, zadržavajući se posebno na baštini stare Salone. Odlukuju se preglednošću prikazivanja, temeljenom uglavnom na radovima drugih stručnjaka s toga područja.

Četvrto je poglavlje posvećeno liturgijskoj glazbi, promišljajući o njoj u okviru napetosti koja postoji između očuvanja glazbene baštine i sadašnje liturgijske prakse. Ovamo se mogla u cjelokupnu baštinu Crkve (gregorijansko pjevanje) uključiti i barem kratka refleksija o našoj staroslavenskoj (glagoljaškoj) pjevačkoj tradiciji, kao što je u sklopu općenitoga govora o liturgijskoj likovnoj umjetnosti bilo riječi o baštini stare Salone.

Ovo je vrijedna knjiga koja svojim sadržajem popunjava kod nas dosta prazan prostor s obzirom na tematiku koju obrađuje. Ostvarenje cilja koji si je autor zacrtao u pisanju niza knjiga — a to je liturgijska umjetnost u svim njezinim vidicima — unaprijed nas raduje. Djelo

će biti korisno ne samo stručnjacima na području estetike, umjetnosti i liturgije, nego i širem krugu čitatelja koji se zanimaju za ono što je »lijepo«, osobito u kršćanskoj liturgiji. Svako djelo s područja teologije u našoj mjesnoj Crkvi obogaćuje, širi i produbljuje važne spoznaje, jer, kako reče ugledni teolog p. Rudolf Brajičić (sada već pokojni), »naš je narod teološki neishranjen«. Ovakva i slična djela sigurno ga dobro »hrane«.

Žižić je osoba široke kulture s osobitim osjećajem za lijepo, odnosno za umjetnost. To mu mnogo pomaže da kao teolog–liturgičar dublje uđe u razmatranje odnosa i povezanosti liturgije i umjetnosti. Knjiga ima i više prikladnih slika (napose onih vezanih za novu salonitansku baziliku), koje izvrsno ilustriraju ono što se donosi u tekstu. Autorovo bogato znanje, što pokazuje i korištena literatura (pretežno na talijanskome jeziku), omogućilo mu je da napiše zanimljivo i vrijedno djelo.

Marijan Steiner

Iv Kongar [Yves Congar], *Devet vekova kasnije. Beleške uz »Istočni raskol«*, Beogradska nadbiskupija, Beograd, 2014, 202 str.

U izdanju Beogradske nadbiskupije izašao je prijevod knjige *Neuf cents ans après. Notes sur le »Schisme oriental«* jednoga od velikih teologa XX. stoljeća, francuskoga dominikanca i kardinala Yvesa Congara. (Povodom njezina objavljivanja i 20. godišnjice autorove smrti održan je 28. svibnja 2015. na Pravoslavnom bogoslovnom fakultetu Univerziteta u Beogradu studijski dan. Na njemu su sudjelovali katolički i pravoslavni teolozi, uz nazočnost kardinala Kurta Kocha, predsjednika Papinskoga vijeća za jedinstvo kršćana). Poznavatelji Congarovih djela na hrvatskome govornom području upoznati su s činjeni-